

17. Old Boy [Tábori Kornél]: UTAZÁS BEÓCIÁBA. I–II–III. köt. Tolnai Világlap, 1910 k.
18. Tábori Róbert: XVII. MÁRIA TERÉZIA TÖRVÉNYE. In: Tábori Róbert: BESZÉDES KALÁRA. Singer és Wolfner, 1905. 251–258.
19. Németh G. Béla: A KÜLSŐ ÉLET KRÓNIKÁSA. In: HERCZEG FERENC EMLÉKEZÉSEI. HŰVÖSVÖLGY. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 5–20.
20. Herczeg Ferenc: AJJÓVŐ SZÁZAD NOVELLÁJA. In: A RÁDIUMKIRÁLY. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar tagozata, 1989. 93–101.
21. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. I. köt. Magánkiadás, Budapest, 1879.
22. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. POLITIKO-ROMANTIKA. 1887. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 131–275.
23. Farkas Gyula: AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET 2453-BAN, REGÉNYES ÉPOSZ VIII ÉNEKBEN, ÉNEKLI A XXV-İK SZÁZAD VÉGÉN A NÉVTELEN DALNOK. Magánkiadás, Debreczen, 1888–1895.
24. Kiegyezés.
25. Frankenburg Adolf: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ! In: A FEKETE SUGÁR. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar Tagozata, 1989. 120–135.
26. Szemere György: A KONT-ESET. FANTASZTIKUS REGÉNY A XXI. SZÁZADBÓL. Franklin Társulat, 1911.
27. D. Zöldhelyi Zsuzsa: i. m. 582–593.
28. Tarjányi Eszter: UTÓSZÓ AVAGY FANTASZTIKUS MAGYAR MÓDRÁ. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 435–445.
29. Tóvölgyi Titusz: AZ ÚJ VILÁG. REGÉNY A SZOCIALIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS TÁRSADALMÁRÓL. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 277–434.
30. Naszády József: 'ANAPXIA. Légrády, 1903.
31. Landgraf Ildikó: A HALLEY-ÜSTÖKÖS ÉS MÁS ÉGI JELEK. JÖVENDŐLESEK A VILÁGHÁBORÚKRÓL ÉS A VILÁGVÉGÉRŐL. In: http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/08_elso_vilaghaboru_halley_vilagvege – utolsó módosítás: 2010. 10. 23.
32. Boross Mihály: A HARMADIK TESTAMENTOM. Ötödik egységes kiadás. Wodianer F. és Fiai, 1918.
33. Beksics Gusztáv: BARNA ARTHUR. I–II. köt. Ifj. Nagel Ottó, 1880.
34. Bessenyei Magyar Gyula: FÉLSZÁZAD MULVA. REGÉNYES KORRAJZ. Stephaneum, 1907.
35. Herzl Tivadar: ŐSÚJORSZÁG. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1993.
36. Romsics: i. m. 74–75.

Miskolczy Ambrus

A VASGÁRDA SZÍNRE LÉP

A Vasgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légión, egyszerűbben: a legionárius mozgalom az európai fasizmus román változata, „*a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában*”,¹ sőt, „*a legeredetibb és legmiszterikusabb*”.² Eredetisége – első látásra – mindenképp nyelvében rejlik, abban, ahogy hordozói a görögkeleti ortodox vallás nyelvén beszéltek és írtak. Kereszttel vonultak, és revolverrel hadakoztak. Imádkoztak, fenyegettek és gyilkoltak, és gyilkolták őket. A mozgalom vezérért, Corneliu Zelea Codreanut, a Kapitányt, akit az állami vezetés terrorista huligánnak tartott, 1938-ban egyszerűen meggyilkoltatta tizenhárom társával együtt. 1940 szeptemberében a mozgalom mégis hatalomra került. Vezető szerepe egészen 1941 januárjának derekáig tartott, amikor

megint felszámolták – amennyire tudták. Mert hiába üldözték, 1945-ben a kommunis-
ták is átmeneti taktikai szövetséget kötöttek a Vasgárdával, majd utóbb – nem lévén
immár szükségük a mozgalom semlegességének bizonygatására – annak rendje és módja
szerint démonizálták. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy egyes legioná-
riusokat, ha átnevelték őket, átvegyenek, másokat pedig a hatalomátvételtől 1964-ig
börtönben tartsanak. 1989 után a mozgalom feléledt, és egy időben megindult az akció
a Kapitány szentté avatásáért is, egyes legionárius honlapok pedig így is jelenítik meg.

Mussolini és Hitler mellett Codreanu a karizmatikus fasiszta vezér. Nélküle elkép-
zelhetetlen a mozgalom, aminek kronológiája az ő születésének jelzésével indul: 1899.
A színhely: Iași, magyarul Jászvásár. Kadétiskolát végzett, majd jogot. Miután mint
kiskorút a frontról hazaküldték, a háború utáni kommunista tüntetések letörésében,
majd az antiszemita diáktüntetésekben jeleskedett. Ezek során ismerkedett meg Ion
Moța-val, aki a CIÓN BÖLCSEINEK JEGYZŐKÖNYVÉ-t fordította le, és akit aztán a mozgalom
eszének tartottak. Miután az alkotmány elismerte a zsidók egyenjogúsítását, hogy ezt
megtorolják, együtt szöttek összeesküvést az „áruló” politikusok meggyilkolására, majd
hetedmagukkal együtt kerültek börtönbe, ahol Moța le akarta lőni egyik társukat mint
besúgót. De a terv meghiúsult. Codreanu viszont, miután szabadlábra helyezték őket,
pontosan célzott: Manciut, a jászvásári rendőrfőnököt lőtte le, amivel sokak szemében
máris hőssé emelkedett. Közben beléptek a Cuza akadémikus professzor vezette anti-
szemita pártba, a *Keresztény Nemzeti Önvédelem Ligájába*, de mivel a két fiatal paramilitáris
szervezetet akart, kiváltak, és 1927-ben megalapították a maguk önálló szervezetét.

A Vasgárda-mozgalomról készülő monográfiám, amelyből e tanulmány táplálkozik,
kronológiakövető. Mentségemre legyen mondva, amit Angelo Tasca 1938-ban írt: „*a
fasizmust akkor határozzuk meg a legjobban, ha megírjuk a történetét*”.³ És mivel alighanem
a legtöbbet a fasisztákról a fasisztáktól maguktól tudunk meg, sokat idézek tőlük.

„...kivontuk a kardot”

1929 novemberében a Szent Mihály Légió azzal hívott harcra, hogy közölte: „*kivontuk
a kardot*”, de immár nemcsak a zsidók ellen, hanem a „*politicianism*” (önhaszonhajhászó
politikuskodás) és a többpártrendszer ellen, mert a pártok megosztják a nemzetet, és
„*a pártok helyett érződik az alkotó kéz szükségé*”. Moța pedig pontosított: Jézus a maga Házát
Péterre mint sziklára építette, Péterre, „*aki egy volt az apostolok közül, a főnökük*”; a Légió,
„*ez az új vár a szellemből és jó szellemért épült, és ez a vár is egy főnök sziklájára épült*”. Mégpedig:
„*A Légió győzelmeinek sziklaszirtje ő, a Kapitány!*”⁴ A karizmatikus vezér pedig így vallott:
„*Azt akartam, hogy a légió nyílt keresztény alapra épüljön, hogy szembeszálljon a világ hitetlen-
ségével, és felkészítem ezeket a fiatalokat az ellenállásra, majd a gyűlölet és gonoszság hónapjai-
ra, amelyek rájuk és ránk jöttek. Amikor a Légió alapításával kivettem őket a világ gyűlöletének,
rögtön megadtam a szükséges ellenszert, a hitet Istenben. Ez volt a Légió első vonása. A második
katonai jellege volt, a fegyelemé, a bátorságé, az áldozaté és az önmön erőbe vetett hité. Csodálatos
összefonódás volt: az Ikon jelképezte a hitet, körülötte az éjjeli és nappali őrség pedig a katonai
szellemet. Ebből a két jellegzetességéből fakadt a Légió.*”⁵ Ez a vallás instrumentalizálása, és
valóban: a Vasgárda története egyszersmind a vallás instrumentalizálásának is a törté-
nete. Ez olykor nagyon rosszul sikerült, mint például, amikor a keresztet – Jézus kora-
beli jelentését véve – kínzóeszköznek tekintették, és a legionárius lap második számában
így verseltek: „*Akasztófákat emeliünk, mert nagyon elszaporodtak a gonosztevők, / Tegnap még
oroszlánként harcoltunk, ma az uzsorások nyúznak, / Élve keresztre feszítjük azokat, akik eladják
a földünket, / Hadd körözzék őket a hollók, és verje őket az eső és a szél.*”⁶ Kérdés, hogy ezt a

gyűlöletkultuszt mennyire erősítette és ellensúlyozhatta a vallásosság? Nyilván mindenképp másképpen, és nem mindegy, hogy mikor: a szöveget korabeli olvasatban vagy mai szemmel nézzük-e.

A cuzisták kezdetben még élcelődtek a Légió miszticizmusán. De aztán elkomorodtak, mert sok militáns tagjuk átment a Légióba, és látniuk kellett, hogy az lassan náluk hatékonyabb erővé válik. A Légió szervezetének kiépítése szélcsendben indult, aztán csatáról csatára terebélyesedett, és egyre több vihart kavart. A paramilitáris szervezet alapsejtje: a fészek. Ez Codreanu önéletrajzának pontos meghatározása szerint „*egy csoport, amely 3–13 emberből áll – egy főnök parancsnoksága alatt. Nálunk nincsenek »tagok«, külön egyének. Csak fészek létezik. Az egyén be van tagolva a fészekbe. A legionárius szervezet nem tagokból áll, hanem fészkekből. Ez a rendszer lényegében nem sokat változott kezdettől máig*” – azaz 1927-től 1935-ig, és utána sem.⁷ Csak számuk gyarapodott, és vele a befolyt jövedelem is. A fészekfőnök alatt ott állt a levelező, a pénztáros és a futár. Mindenkinek le kellett az illetéket róni. És mindenkinek a hat alaptörvényhez kellett igazodnia testben és lélekben: légy fegyelmezett, dolgozz, keveset beszélj, légy hős, segítsd testvéredet, légy becsületes. A fészek paramilitáris jellegét a zászló jelképezte, rajta ott állt a fészek, a garnizon és a megye neve, valamint a fészek érdemeit tanúsító csillagok. Hétszillagos zászlót csak maga a Kapitány adhatott. A fészek tevékenységéről heti jelentést kellett készíteni, a fészek jelentéseit a garnizonok főnökei gyűjtötték be, és ezek alapján a megyei főnök havonta jelentett a tartományi főnöknek. Ez pedig a Központnak számolt be. Az ideális, „*az összegyűlt fészek: – mint ezt Codreanu a fészekfőnök könyvecskéjében kifejti – templom. Ha az ember belép a fészekbe, szabaduljon meg kis problémáitól, és szenteljen egy órát tiszta gondolatainak, a Hazának. A fészekgyűlés órája a Haza órája. Nemcsak az összegyűlt barátságából kell erednie a teljes összhangnak, hanem főleg eszményük közösségéből. Ott a fészekben imádságok emelkednek Istenhez a Légió győzelméért, olyan énekeket énekelnek, amelyeket a Légió küldött meg, beszélnek a holtakról: a mártirokról, a hősookról, akik a Légióért estek el, a legionárius hitben meghalt társakról, barátokról, szülőkről, nagyszülőkről, ősokről, akiknek lelkét megidézik. – A fészekben nincs helye a tüzes, vad, éles vitáknak. Minél kevesebb beszéd, minél több elmélkedés, semmi se zavarja meg a hallgatás és a jó egyetértés méltóságát*”. A fészekben senkinek sem szabad veszekedni. „*Ha a legionáriusban harci kedv támad, menjen neki az ellenségeknek.*” Amikor a rítus a legjobban kiforrt, akkor a főnök az, aki az általa kijelölt időpontra berendeli a társaságot, majd elkiáltja magát: Kamerádok! Ezután kiáltására válaszul kelet felé megtörténik a karlendítés, az ég üdvözlése, a napé, amely a fény győzelmét jelképezi. Ezt követően a főnök fennhangon mondja, a mindenki elismétli utána: „*Imádkozunk Istenhez. Gondoljunk a Kapitányunkra...*” Aztán megbeszélik, mi történt. És egészében el kell olvassák a Légió lapját. Majd áldozatra nevelik a tagokat. Mert (és ez gyakran fali felirat is volt – Senecától): „*Aki meg tud halni, nem lesz rab soha.*” Tudatosítják, hogy együtt kell menniük, még a rossz (téves) úton is – a végső győzelemig.⁸ „*Egy mindenkiért és mindenki egyért*” – mint Dumas HÁROM TESTŐR című regényében megfogadták. Gyermekkorunk regénye kvázi kötelező olvasmány is volt a Légióban.

A fészek előnye volt az is, hogy nem kellett sokat beszélni. Kevés szóból is megértették egymást. Például Nicu Iancu így emlékezett arra, hogy 1932-ben gimnáziumi társaival miként nyitotta meg az ülést: „*Mivel nem nagyon voltam nagy szónok, egyszerűen és tisztán csak azt mondtam el, amit szükségesnek éreztem abban az oly fontos pillanatban. Tudom, hogy a bajtársiasságot emeltem ki: »Ettől kezdve, minden körülmények között, jóban és rosszban legyünk testvérek. Egy test, egy lélek. Egyesüljünk, és legyünk szolidárisak mindenben. Harcunk*

kezdetben nehéz lesz, mert egyedül leszünk, csak mi heten, értetlen és ellenséges világtól körülvéve. Meg kell győznünk ezt a világot a mi ügyünk igazáról, és meg kell nyernünk magunknak. De az ellenségeket és a nemzetárulókat, akik az országot romba döntik, le kell győznünk.« Befejezősképpen fennhangon olvastam fel Banea utolsó jászvásári levelét, amely ezzel fejeződött be: »...de ha egyszer elindultatok ezen az úton, nincs megállás és visszatérés. A legionárius nem ismer más, csak győzelmet vagy halált.«⁹

A fészek volt a legalkalmasabb szervezeti forma a szétszórt hívek egyesítésére és aztán arra, hogy tömegmozgalmat lehessen indítani. Codreanu ezt önéletrésében mérnöki pontossággal fejtette ki. „Egy mozgalom főnöke szigorúan a valósághoz kell tartsa magát. Márpedig az én egyetlen valóságom a »magányos ember« volt. A falujában síró szegény paraszt, a szerencsétlen beteg munkás, a gyökértelen értelmiségi.»¹⁰ A főnök pedig nem kinevezés útján kerül az élre, hanem a maga tulajdonságai révén. Így érvényesült a spontaneitás, ugyanakkor felülről bármikor munkából harcra lehetett fogni a kis csapatot, és fordítva. Kis csoportban ugyanakkor könnyebben leleplezhető az áruló.

A fészek modellje a havaselvi dealui kadétiskolában szervezett sólyomfészek. Itt imádkoztak, dolgoztak, meneteltek – katonai fegyelemben. Ennek a modellje Etonban volt: a román kadét kis etoni angol úriember volt – emlékezett Pandrea némi iróniával, és aztán a börtönben keserűen tette hozzá, hogy Codreanu nem vett át semmit a román iskola szellemi és humanista doktrínájából.¹¹ Viszont integrálni tudta az egyre bonyolultabb felépítésű mozgalmat, és képviselte a harci szellemet. Aztán büszkén hangoztatta: „Nem a jobból és a filozófiából meríték, hanem a hadművészetből és a hadtudományból.»¹²

A szervezetről 1927 júliusában még titokzatoskodva szól a rendőri jelentés, de nem-sokára a Légió lapjában az öt alapító vácărești-i napvilágra is hozta, hogy miként épül fel a mozgalom. A Légió négy szekcióból állt. Az ifjúsági szekcióból, amelybe minden fiatal beléphet, aki elfogadja a Légió elveit. Alszekciója a Kereszttestvériség, 19 év alattiak részére. A második szekció a Légió Pártfogó szekció, tagjai azok, akik támogatják a Légiót. A harmadik a Légió Segítő szekciója, hasonló céllal. A negyedik a nemzetközi szekció, tervezett francia lappal. A Légió vezetésére felállították a Tanácsot, amely főleg az egykori diákvezérekéből állt, de papokat, tanítókat is szívesen láttak benne. A csúciszerv viszont a Szenátus volt, amelyet a különböző megyék ötven év fölötti képviselői alkottak. A szekcióknak megvolt az az előnyük, hogy tagjaik nem tudtak egymásról, ugyanakkor viszont csak konzultatív testületek voltak, amelyek részesei lehettek a döntéseknek, ha a Kapitány is úgy akarta.

Az első útmutatásokat lapjukban még öten írták alá. Öten szólítottak fel az erkölcsösségre, óvtak a frivolitástól, a test mutogatásától, mert az becstelen, csúfit és gusztustalan. Öten intették az anyákat arra, hogy tartsák távol gyermekeiket az egészségtelen és erkölcstelen táncoktól. Aztán azt már nem hozták nyilvánosságra, hogy 1930 januárjában Codreanu, Ilie Gârneață (vácărești-i börtöntárs) és egy fiatal diák, Nicolae Totu, megalkották a *Halál Háromszögét*, az első terrorcsapatot.¹³ Erről többet nem tudni, viszont annál többet a későbbi halálcsapatokról, amelyeknek ez a háromszög lehetett az előfutára. Elrettentő csatákra készültek, és háborúra. Codreanu pedig a fészkekhez írt egyik 1930-as körlevelében a készülődés jegyében világosan kifejtette, hogy miben áll „a hallgatás törvénye”: „Senki sem tudhat a fészek létéről, sem tagjairól, sem gyűlhelyükről, sem a címükről. Az ellenséghez közeledő hadseregnek minél jobban fedeznie kell magát, és minél jobban rejtőzködni.»¹⁴

1928 nyarán a Jászvásár melletti téglagyárat élesztették újjá. Harcoltak a nyomorral. Meghatódtak, amikor egy-egy öreg professzor meghatódott a földes zacskó átvétele

kapcsán. És miközben egyik vagy másik – könnyező szemmel hozzájuk csapódó – öreg tábornok vagy professzor amiatt kesergett, hogy nem éri meg a győzelmet, gyűlni kezdtek a fiatalok. És miért ne? Serge Moscovici jeruzsálemi naplója írásakor is úgy érezte, hogy „*ha nem láttam és hallottam volna ellenséges és antiszemita énekeiket, engem is elragadtatott volna lelkesedésük és a hangok zengzeties hívása*”.¹⁵ A Kapitány jól látta, amikor a fészekfőnökök könyvecskéjében előírva a menetelést, lakonikusan jelezte: „*Mi nem ismerjük az országot. Egyesek még a szomszéd falut sem.*” Menetelni kell, de nemcsak az országismeret miatt, és nemcsak azért, mert egészséges, jót tesz a léleknek, „*hanem mindenkifölött azért, mert a menetelés a legionárius cselekvés szimbóluma, a felfedezésé, a hódításé*”.¹⁶ Aligha véletlen, hogy először az Érchegységet, a mócok földjét fedezte fel Codreanu.

Az érchegységi tapasztalat

A nagy hősök, az 1784-es parasztfelkelés és az 1848-as szabadságharc vezetőinek szelleme vonzott. Itt, az Érchegységben hívott harcra Horea és Avram Iancu. Harcosok leszármazottja volt az az Amos Fráncu (1866–1933), aki, miután fellépett a magyar uralom ellen, 1919-ben megalapította a *Kereszttestvériséget*,¹⁷ és ez ihlető hatással volt a legionáriusmozgalom szerveződésére. Ő maga pedig a mócok érdekében számos kérényt, javaslatot adott be – igaz, hiába. Pedig a király is felkereste a legendás vidéket. A miniszterelnök, a „nagy Ionel” pedig meghallgathatta, amit az egyik vasgárdista emlékező, Vasile Coman szerint egy öreg móc mondott: „*Most már nem a magyar zsanádárok vernek, hanem a románok*” – hozzátéve valami csúnyát, amin az odagyűlt nép jól szórakozott. És aztán az öreg móc így folytatta: „*Tudd meg, Ionel, hogy az átkozott magyarok ezer év alatt nem vágta ki annyi erdőt, mint ti. A zsidóknak adtátok el őseink erdeit, amelyeket a mócok 40 forradalommal védtek.*”¹⁸ Mintha Codreanut hallanánk, aki önéletírásában hasonlóképpen ecsetelte a mócok ezeréves kálváriáját: faedények készítéséből éltek, de most a zsidók vágják az erdőket, holott a magyar időkben az idegenek sem telepedhettek meg itt. Mindezt egy tanítót idézve fejt ki, aki, úgy látszik, nem tudta, hogy azokban az időkben milyen hatalmas kincstári uradalmak voltak, idegen tisztekkel, s a bányavárosok lakosságának egy része is magyar volt. És bizony a XVIII. században bécsi kurvákat telepítettek át ide és a Bánságba – míg az idézett tanító szerint a zsidók hozták a nemi betegségeket. Ráadásul az emlékező Kapitánynak egy olyan zsidóval kellett utaznia a kisvonaton, aki szemmel láthatóan soha nem éhezett, tejeskávét ivott egy termoszból, és kalácsot falt hozzá „farkasétvággal”. Aztán megkínálta a vele utazó erdőmérnököt, aki szerényen fogyasztotta el, amit kapott, bár húsvét előtt fekete böjtöt kellett volna tartania.¹⁹ Az üzenet kettős: a zsidók mindent felfalnak a keresztények elől, és ezeket ráadásul meg is rontják, még ételükkel is. Mennyire más az, hogy a legionáriusok időnként „betyár lakomát” rögtönöztek – bárányt sütöttek, és borral öblögették a ropogós pecsenyét, és közben danolhattak a „*vérszívó zsidókról*”.²⁰ Igaz, a Kapitány ilyen mulatságokban nem vett részt, inkább tapasztalatai, többek között idézett érchegységi tapasztalata alapján figyelmeztetett, méghozzá kellő intuícióval. Így például egyik 1930-as körlevelében így ír: „*A zsidizmus [jidoizmus] megfullaszt. Hárommillió mint a féreg nyüzsg az ország testén. Hárommillió zsidó naponta hárommillió kenyér. Hárommillió kenyér 10 kenyérral teli vonat, melyek naponta mennek be a sárkány szájába.*” Ekkortájt a népszámlálás mintegy 800 000 zsidót mutatott ki. Később a Kapitány körleveleinek gyűjteményébe nem vették be ezt az idézetet, amely egyébként harcra szólított, arra, hogy mondják meg a mócoknak, „*nekik adom a legelőket, és korbáccsal kergetem ki a zsidókat Avram Iancu erdeiből*”.²¹

A gesztus arra utal, hogy Krisztus korbáccsal verte ki a kufárokat a jeruzsálemi templomból.

De a hivatkozás nem maradt elvi síkon. Három évvel később – 1933 júniusában – ugyanis egy legionárius harcos lelőtte Tischler Mórt azon a bírósági tárgyaláson, amelyen ez vissza akarta perelni a földreform alkalmával elvett erdeit. A *Dacia Nouă* (Új Dácia) című lap ünnepelt, Codreanu viszont önéletírásában nem említette az epizódot – valószínű, kínosnak tartotta. De azért a gyilkost kitüntette,²² és védőügyvédjeként lépett fel a perben, amely felmentéssel ért véget.²³ Vasile Marin is mély együttérzéssel idézte fel, hogy a gyilkos – akinek tettét ő is elhallgatta – amiatt kesergett, hogy „*a judeo-magyar gróf*”, Bánffy Miklós román ügyvédekkel miként forgatja ki a mócockat.²⁴

A legionáriusok végső ellensége aztán az állam és az állami vezetés lett, amely védelmezte a nép „ellenségeit”, és korrump is volt. Így igaz, Románia jogállam volt, és korrump. Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak krónikása szerint éppen „*a korrupció volt a kisebbségi jogok egyetlen védője*”.²⁵ Az empiria pedig ellentmondott a globalizáló fantazmáknak. Codreanu fentebb idézett legionárius útítársa, Coman, a CIÓN BÖLCSEI-nek lelkes olvasója, úgy jellemzi a móc faedényeket áruló szekereket, mint ahogy a zsidókat szokták: piócák, vámpírok. Jellemző emlékezéseinek ez a része, jellemző az előadásmódja. Az interpretációs keret az antiszemitizmus. Az alaphangot az öreg móc adta meg a miniszterelnökhöz intézett – fentebb idézett – szavaival. Ezután megtudjuk, hogy az Érchegységben „*három gazdasági kategória él*”: 1. állattenyésztésből, bányászatból, famunkákból élők, akik nem vándoroltak, 2. tulajdon nélküli szegények, akik már vándorolnak, és edényeket javítanak, 3. a legszegényebb falvakban laknak a szekeresek. Ez utóbbi közvetítő réteg, amelyet Coman szerint a szövetkezetnek ki kellett volna iktatnia. Amikor megkérdezte a marosludasi szövetkezet – „Zorile” = Hajnal – elnökét, hogy miért nem tesznek úgy, mint a nyugatiak, ezt a választ kapta: a románok nincsenek azon a szinten. Erre pedig Coman megmondta: „*A baj a zsidóság, amely összejátszik a hatalmon lévőkkel a királyi palotától a falusi csendőrfőnökiig, akiknek érdekében áll, hogy a román népet a zsidóságnak kiszolgáltassák, és életerejét úgy kifacsarják, mint a citromnak a levét.*” Ezért a szövetkezet is csak gabonával és gypottal kereskedik, minden mást meghagynak a zsidóknak.

A szenvedély nem ismeri a logikát, mert ezután az emlékező visszatér a szekeresek tevékenységének ecsetelésére. Szerinte ők irányítják a gazdasági életet, számuk viszonylag csekély, de valamiféle örökös maffiát alkotnak, apáról fiúra száll a mesterség, zárt körben érintkeznek, és a házastársi kapcsolatokat ennek „*a nyomorult kaszt*”-nak az érdekeihez igazítják. Így „*idővel feneketlen szakadék támadt a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak között*”. Technikájuk a következő: hat-hét megrakott szekérral indulnak a síkvidéknek, tíz-tizennégy éves rongyos gyerekeiket előreküldik koldulni, majd jönnek ők, és miközben árulnak, panaszkodnak, hogy mennyit szenvednek, lovaiknak élelmet koldulnak, és lopnak, és még ezek is lopnak, amikor a vetésben vagy a tilosban legelnek. „*Nincs olyan becsutelt csel vagy trükk, amit ezek a gazemberek ne vetnének be.*” Majd gabonával megrakva térnek haza. Nem csoda: idővel ezek „*az átkozott szekeresek*” lettek a falvak bankárai, akik nagy házakban terpeszkednek. A kizsákmányolás foka az egyszerűestől az ötvenszeresig terjed. Ők terjesztették el a szifilisz. Így a jobbágyfelszabadítás után még kegyetlenebb jobbágyság következett a vámpír szekeresek miatt, és „*a sors iróniája, hogy a közvélemény ezeket sajnálja*”.²⁶ Az irónia másik arca pedig az, hogy mindezért a zsidókat szidják...

A mozgalmat elindító Codreanu taktikája abban állt, hogy országjárása alkalmával csapataival elsősorban zsidó lakta területekre ment, szigorúan megtiltotta embereinek a zsidók provokálását és a verekedést, de maga a felvonulás már provokáció volt, amelynek nyomán a csendőrökkel csaptak össze, és így érzékelhetővé vált a modellhelyzet: a Légió fel akar szabadítani a zsidók alól, de az államhatalom nem engedi. És ez jól jelezte a megoldást: a totalitárius rendszerváltás szükségét. Ugyanakkor a menetelés a fegyelem és fegyelmezés, a harcra való készülődés iskolája is volt. Aki önkényeskedett, másokat provokált, „a zsidó kocsmában” nem fizetett, vagy lopott, azt megbüntette a Kapitány. A büntetés „a legionárius világban nem adhat okot a haragra”. Mert a büntetés – főleg munka – révén, aki rosszat cselekedett, jóvátette. „Ezért a legionárius derűvel fogadja és hajtja végre a büntetést” – olvashatjuk Codreanu önéletírásában.²⁷ Ezek után még öröm forrása is lehetett a készülődés egy nagyobb bűnre: a parlamentáris demokrácia felszámolására. Igaz, hogy ez a parlamentáris demokrácia rosszul működött. És minél rosszabbul, annál erősebb lett a Légió, amely éppen az országjárások révén kezdett tömegmozgalommá válni.

A mozgalomnak alapvetően az adott hátszelet, hogy Románia valamennyi részén – mint egész Közép-Európában – a gazdasági növekedés üteme lelassult,²⁸ és ez bizonyos archaikus régiókban még akuttábbá tette a társadalmi problémákat. A legionáriusok ezeket a vidékeket járták be, de ahol nem laktak zsidók, ott hiába adták elő antiszemita propagandájukat, nem arattak sikert.²⁹ Igaz, zsidók által lakott régiókban sem mindig.

Az országjárás helyszínei

1929 őszén úgy döntött a Kapitány, hogy megindítják a rendszeres meneteléseket, miután az Érchegységben némi tapasztalatot gyűjtött. Decemberben Berești-ben vannak, Galactól északra, egy mocskos, sáros „zsidófészek”-ben – emlékszik Codreanu, aki először az ellenük kiküldött csendőrökkel szólalkozott össze, majd a konfliktus megelőzése érdekében csak rövid, de annál jellegzetesebb beszédet tartott a helyi parasztoknak: „Egyesüljünk mind, férfiak és nők, hogy népünknek új és más sorsot szójünk” – mint a párkák vagy a román néphiedelemben a nekik megfelelő képzeletbeli lények (ursitoare). Mert: „Közeledik a román feltámadás és megváltás órája. Aki hisz, harcol és szenved, azt megjutalmazza és áldja ez a nép. Új idők kopogtatnak ajtainkon! A meddő és kiszáradt lelkű világ meghal, és másik születik, azoké, akiknek lelke telve van hittel. Ebben az új világban mindenkinek megvan a helye, nem tanultsága, intelligenciája vagy tudománya alapján, hanem elsősorban hite és jelleme alapján.” Ez hatott, értettek a szóból, pártkülönbség nélkül. Az összeolvadás élményére így emlékezett a szónok: „Egy víz voltunk, egy lélek, egy nép.”³⁰

A következő állomás – karácsony táján – Marosludas volt. A tapasztalat ugyanaz, mert „itt is Juda kifeszítette pókhálóját az egész román vidékre”, ugyanakkor „tíz év román kormányzat nem tudta begyógyítani a sebeket, és nem tudta jóvátenni az igazságtalanságokat”; ezek „a román lelket annyira darabra törték, ahány párt van”, de tudni kell: „a nemzet feltámadása a föld alatt lüktet”, és „aki hisz, az diadalmaskodik” – mert a nemzet lelke – mint kiderül – mégis egységes, nem lehetett határokkal szétszabdalni, és „úgy folyik a Dnyesztertől a Tiszáig, [...] ahogy a víz a föld alatt”, „a mélyben [pedig...] nincs testvérharc, csak egység és harmónia”.³¹

A legionárius mozgósítás logikája a XIX. századi nemzeti megújulási mozgalom logikája: van nemzet, de öntudatra kell ébreszteni, miközben az öntudat csírái valahol már léteznek. A különbség az, hogy míg a nemzeti megújulási mozgalom a partikularizmust egyeztetni próbálta az univerzalizmussal, a fasizmus a maga partikularizmu-

sán kívül nem ismert univerzalizmust. De az elesett parasztokat miért is érdekelte volna sorsuk jobbra fordulását kívül még valami más.

1930 januárjának végén Codreanu keresztrel a kézben – harminc olyan lovassal az élén, akiknek mellére fehér keresztet varrtak – átkelt a Pruton, felkelésre szólító nótákat énekelve. Már az első helységben hétezen vették körül a kereszties csapatot: „*Senki sem tudja, kik vagyunk, és mit akarunk. De mind megérzik, hogy szabadításukra jöttünk.*”³² A rendőrség viszont megállítja a menetelést. Codreanunak Bukarestbe kell mennie engedélyért. Meg is kapta, és ezután már száz lovas élén jelent meg, tíz gyalogos osztaggal és nyolcvan szekérral katonai alakzatban vonultak fel, és már húszezer paraszt várta őket, köztük sokan sírva. A Kapitány egy mondatban megígérte „*a zsidó rabság*” alóli felszabadítást, a másodikban jelezte, hogy itt a hajnal, a harmadikban a harchoz szükséges hit szükségességét hangsúlyozta – mindhalálig, aztán az apja, Ion Z. Codreanu, aki korábban az antiszemita párt lelkes tagja volt, és aki immár fia mozgalmában jeleskedett, két órát beszélt „*népi nyelven, stílusosan és mélyen.*”³³ Mindezt önéletírásában Codreanu a titkosrendőrségi jelentéssel egybehangzóan mesélte el – bár ez utóbbi az apa beszédét nem említi, csak 13 ezer résztvevőről és 180 lovasról ad számot, és arról, hogy a miniszterelnök, Iuliu Maniu maga kérte telefonon a seregszemle elhalasztását a választások utánra, de miután a Kapitány szavát adta, hogy nem lesz rendzavarás, inkább elfogadta a kész ténnyt.³⁴ Viszont amiről az emlékező nem írt, azt máshonnan tudjuk. Ez: jelenéseinek lebonyolítása, amire még büszkébb lehetett, mert a messianizmus légkörének kialakítása a helyzethez mérten tökéletesre sikerült. A forgatókönyv a következő volt: a legionárius lovasok egy-egy faluban összehívták az embereket, és közölték, hogy mindjárt jön, akinek jönnie kell. És jött, fehér lovon, hallgatagon, legfeljebb olykor mondott egy-két mondatot, bár igazán akkor hatott, ha hallgatott, miután a prefektus megtiltotta neki a beszédet. A vén politikus róka Argetoianu, aki protofasiszta centralizációt akart, távolról mosolygott az egészen, főleg azon, hogy a parasztok szentnek nevezték a lovast;³⁵ a később Amerikában letelepedett magyar zsidó történész, Nagy-Talavera Miklós, amikor még kisgyermekként egy ilyen jelenést közlőről látott, a mesék világába emelkedett, és még történészként is fél lábbal ott maradt. Íme némi ízelítő abból, ahogy a jelenés jelenségét leírja: „*Őszinte, gyermeki mosolya kisugárzott a szegények sokaságára, egybeolvadt vele, miközben titokzatos módon távol maradt. A karizma nem megfelelő szó az ebből az emberből sugárzó különös erő jellemzésére. Inkább egyszerűen az erdők, a hegyek, a hóval fedett Kárpátok bércén dúló viharok, valamint a tavak és szelek része volt.*”³⁶ – A képzavar pontosan jelzi, hogy a karizma varázsát milyen nehéz szavakkal leírni.

Míg Erdélyben csak ilyen jelenéseket szerveztek, Bessarábia lett (volna) a nagy paramilitáris felvonulás színtere – egészen a Dnyeszterig. Csak a formát kellett megtalálni, hogy a hatóságokkal és a román hadsereggel való összeütközést el lehessen kerülni. Ez is sikerült. Olyan militáns antikommunista szervezet kellett, amely az antiszemizmussal még nem kompromittálta magát, és a Légiót is magába foglalja, mert ha az igazságszolgáltatás fel is mentette zsidóellenes atrocitások, gyilkosságok tetteseit, ennek ellenére az állami szerveknek azért fel kellett lépniük a törvénybe ütköző tettek ellen. Csak jó név kellett, és amikor valaki felvetette a Vasgárdát, Codreanu rábólintott. Ennek fedőneve alatt készítették elő „*az antikommunista és nem munkásellenes akciót. Mert – hangsúlyozza az önéletíró Kapitány – ha kommunistákat mondok, zsidókat értek rajtuk.*” Fel is kereste a Maniu-kormány belügyminiszterét, Alexandru Vaida Voevodot: három óráig tartott az eszmecsere, és megvolt az engedély.³⁷ De akkor hogyan is lett a tekin-

télyes, egykori erdélyi parasztpárti politikus a Vasgárda „keresztapja”? Hiszen mindenki így emlegette. Valójában sehogy, ezt a díszítő jelzőt csak bitorolja. Mert – mint az egykori belügyminiszter emlékirataiban beszámol – amikor Codreanu felvetette neki, hogy Vasgárda (Garda de fier) néven alapít szervezetet, akkor ő éppen azt fejtette, hogy a név túl hosszú, nehézkes, érzelmileg nem mozgósít. Codreanu ezzel egyet is értett, de hiába próbáltak meg együtt új nevet találni, nem sikerült.³⁸ A Légio főnöke belügyminiszteri támogatással alapította meg 1930 júniusában a Vasgárdát.

Vaida Voevodban már a Monarchia világában kialakult némi protofasiszta készletet, a román valóság ezeket felerősítette. Ő maga beszéli ezt el szerteágazó emlékiratainak egyik füzetében, amelyben részletesen felidézi a Vasgárdával való kapcsolatait.³⁹ Mulatságos írás. Mulatságos ugyanis látni azt, ahogy beszámol arról, miként beszélnek meg egymás közt a dolgokat a politikusok, úgy, ahogy illik: szenvedélyeiket magukhoz képest okosan csomagolják, éleslátásukat finom kérkedéssel és önelismeréssel fitogtatják.

Az elemzés rögtön azzal kezdődik, hogy amikor belügyminiszter lett, már első nap megkapta a titkosrendőrség vezetőitől az éjszakai olvasmányt: a Vasgárdáról szóló jelentéseket. Nem tetszettek neki: az volt a benyomása, hogy a moldvai ügynökök felkészületlenek, legfeljebb, ha kettőnek volt érettségije. Viszont mélyen megrázta az, amit a jászvásári diákok védőügyvédje abban a perben adott elő, amelynek során Codreanu lelőtte a rendőrfőnököt: közelebről, hogy a rendőrfőnök miként verette el és kínoztatta az egyetemi hallgatókat. Ez maradandó rokonszenvet keltebb benne a Légio iránt, amelyről ettől fogva nap mint nap olvasta a bizalmas jelentéseket. Így aztán, amikor néhány nap múlva a diákszervezetek kérték, hogy nevezze ki kabinetfőnökének az ő jelöltjüket, Gheorghe Tăslăuanut, rögtön eleget is tett a kérésnek, és nem törődött „a zsidó” sajtó támadásaival.

A belügyminiszter titkára, aki már többször is elszállásolta Codreanut, megegyezett vele, hogy ha Jászvásáron megünneplik Szent Mihály napját, akkor tartózkodnak minden atrocitástól. Vaida Voevod pedig elmondhatta a titkosrendőrség vezetőinek, hogy a rendőrségi fellépések a Légio ellen mindeddig csak „*Codreanu malmára hajtották a vizet, hívei számát gyarapították. Ha folytatjuk a Manciu-féle liberális rendszert, oda jutunk, hogy a fiatal nemzedék komolyan fogja venni az ő [mármint Codreanu] misztikus hókuszpókuszát, amely oly idegen a román lélektől. Gouverner, c'est prévoir*”. (Kormányozni annyi, mint előre látni.)⁴⁰ Rövid távon be is jött az előrelátás. Codreanuval az első beszélgetés is jól alakult. Arra a kérdésére, hogy létre lehet-e hozni politikai szervezetet program nélkül, az antiszemitizmus pótolhatja-e a politikai doktrínát, inzultusokkal rá lehet-e venni a zsidókat, hogy elhagyják az országot, a melankolikus tekintetű ifjú így válaszolt: „*Önmagában az antiszemitizmus nem program, de összetarthat mint jelszó. Ismeri Moldovát, tudja, mennyire elzsidósodott?*” A miniszter még rá is erősített, mondván, hogy 1901-ben még a vasúti hordár és a portás is zsidó volt, így szombaton nem is tudott pénzt váltani; aztán 1918 után a választási gyűlést a zsinagógában kellett tartania. Ha pedig ez így megy tovább – fejtette Codreanu –, akkor Moldva, Bukovina és Bessarabia északi része teljesen el fog zsidósodni. Mire a miniszter rákérdezett: „*És Máramaros is két generáción belül?*” „*Igen – hangzott a válasz –, ezért arra törekszem, hogy febrázsam a fiatal nemzedéket, a gyerekeket, hogy olyan nemzedéket neveljek fel, amely képes lesz állni a versenyt a zsidókkal. A moldvai különleges román fajta, lagymatag, álmodozó. Fel kell rázni, fel kell ébreszteni, meg kell acélozni. Van ellene kifogása?*” „*Hogy is lenne!*” – mondja a miniszter. – „*Teljeséggel helyeslem.*” Mire Codreanu: „*A felnőttek vagy közömbösek, vagy már csatlakoztak valamelyik párthoz. Ezért a líceumi diákok és a fiatalok körében keresek híveket. Sokan majd*

belépnék a pártokba, de egy része nekem marad, nekem és az Sz. M. Légiónak.” Abban igazat adott a miniszternek, hogy verekedésekkel nem lehet a zsidók betelepődését megakadályozni, sem távozásra bírni őket. „*A botrányok többet ártanak nekünk, mint nekik.*” Ezért meg is tiltotta a zsidók bántalmazását, aki pedig nem tartja be a parancsot, azt száműzi a Légióból. A kérdésre, hogy miért jár fehér lovon, a válasz: az emberek unják a politikai gyűléseket, ő viszont a marhavásárokon jelenik meg, aztán néhány barátjának a kiáltására, hogy hallgassák meg őt, összegyűlik a tömeg. „*Jó módszer. Járj szerencsével*” – biztatta a miniszter, aki nagyon meg volt elégedve, hogy megismerhetett „*egy nemes szándéktól vezérelt embert, komoly, kitartó és emberséges embert*”.⁴¹

Viszont jellemző: az egykori miniszter keserűen emlékezett arra, hogy a cuzista diákok mennyi bajt okoztak az állandó verekedésekkel és atrocitásokkal, rontották az ország hírnevét, közben neki kellett eltűrnie „a zsidó sajtó” támadásait. Sőt, a borsai tűz után ráadásul egy zsidó „suhanc” revolveres merényletet kísérelt meg ellene: ezt a sikertelen merényletet Vaida Voevod az egyik zsidó újságírónak (E. Socornak) mint szellemi felbujtónak tudta be. Maniunak elmondta, miért: azért, „*mert nem léptem fel a nacionalista irányzatok ellen, mert harcoltam a zsidó internacionalista kommunizmus ellen, és pártoltam a diákságot*”.⁴² És még jobban meg volt sértve azért, hogy Maniu éppen ennek az újságírónak a képviselői jelöltségét támogatta, az igazságügy-miniszter, Grigore Iunian pedig kifejezetten rossz szemmel nézte az ő politikáját. Vaida Voevod elégedetlen emlékezett arra, hogy miként mosolyogta meg mindazt, amit Iunian ügyészi jelentés alapján a (besszarábiai) berești-i atrocitásokról mondott neki, miközben ő a rendőri jelentésekből tudta, hogy igazában nem került sor atrocitásokra.⁴³ Ugyanakkor Codreanun ellátta azzal a jó tanáccsal, hogy tegyen úgy, mint a bécsi diákok, akik zsidóellenes harcukban a zsidók helyett a kommunistákra hivatkoznak, és így megnehezítik a sajtó és a zsidó szervezetek dolgát, hogy a hatóságokat és a burzsoáziát ellenük fordítsák. S bár a Vasgárdának ő sem talált jobb nevet, néhány hét múlva, amikor a szenátus ülésén miniszteri székében éppen saját pártja egyik szónokának betanult beszédén unatkozott, államtitkára hozta a Vasgárda kiáltványát, amelybe még egy-két kifejezést beszúrt (mint a tulajdon védelmét), és aztán megadta az imprimaturt.⁴⁴

Ez volt az a kiáltvány, amelyet Codreanu – emlékiratai szerint – az ország ifjúságának megszólítására bocsátott ki.⁴⁵ Ebben a Moszkva által fizetett „*propagandára mint a vörös hadak előőrsére*” figyelmeztetett: ez a propaganda nemzeti létünk centrumai ellen irányul, a hadsereg elleni gyűlöletet és a korona iránti megvetést terjesztve, továbbá istenellenes, és a vagon kommunizálására szólít fel. Ezzel szemben „*népünk a maga tragikus óráiban Isten, Király, Hadsereg és Tulajdon köré csoportosult mint megváltó talizmánok köré – ahogyan tette ezt egész történelme folyamán Decebál óta... és már Decebál előtt*”.⁴⁶ Amikor aztán a király szemrehányó módon megkérdezte belügyminiszterét, hogy mi van a Gárdával, akkor az elővette a kiáltványt, elolvastatta a királlyal, és megkérdezte, hogy van-e benne valami, amit ő nem írna alá. Mire a király csak annyit válaszolt: „nincs”, és arra is rábólintott, hogy amíg a Gárda ezt „*a román hazafias programot vallja*”, nincs ok tevékenységének korlátozására.⁴⁷ A katonai vezetés is elfogadta ezt az álláspontot, hiszen faluról falura járván, „*a fiúk nemzeti táncokat fognak járni, énekelnek, a román szolidaritásról beszélnek*”, majd aztán „*a nemzeti propagandafelvonulás*” után „*néhány hetet nyaralnak a különböző kolostorokban*”. Maniu – „*bár egyetértett velem*” – a régenstanács és néhány kollégája hatására rávette a belügyminisztert a besszarábiai felvonulás engedélyének visszavonására. Vaida úgy emlékezett, hogy Codreanu a kérése iránt megértést tanúsított, mire megengedte neki, hogy Galac főutcáján fehér lovon vonuljon fel a gár-

distáival, és engedélyezte azt is, hogy gyűjtsenek egy teherautóra.⁴⁸ Egyébként Codreanu minden megértése mellett éles hangú kiáltvánnyal rukkolt elő: kérte az uralkodótól a román lélek felszabadítását, és megfenyegette a zsidó sajtót, valamint a politikusokat.⁴⁹ A miniszter ugyanakkor büszke lehetett, hogy nem történt semmiféle rendzavarás. Csakhogy történt, mégpedig több is.

Vaidát elsősorban az vezette, hogy a kommunisták ellen vonultasson fel valami társadalmi erőt, és egyben jelezze, hogy a Dnyeszterig Románia az úr. A demonstráció egyszersemind reváns is lehetett a korábbi – a szovjet kommunisták által kiprovokált – tatarbunari lázadás miatt, jelzés, hogy egy újabb diverzióra mivel tudnak még válaszolni.⁵⁰ A felvonulást alapvetően azért tiltották be, mert túl kockázatosnak látszott. Besszarábiában addig a Liga sem próbálkozott az antiszemita propagandával.⁵¹ A Légió viszont a cári világ pogromhangulatát élesztette fel. Sajtóhírek szerint a „*paraszrok egy hét óta nem vásárolnak, azzal, hogy most vasárnap megtörténik a Vasgárda bevonulása Besszarábiába, s akkor mindenki annyit vehet el a zsidóktól s általában a nagytőkésektől, amennyit csak akar*”.⁵² A helyzet titkosrendőrségi jellemzése pontos: „*A Mihály Arkangyal Légió propagandája az emberekhez és a körülményekhez igazodik. Hol nacionalista – antiszemita árnyalattal a városi művelt közönség számára –, hol tisztán antiszemita: a falvak világában a nacionalizmus háttérbe kerül.*” A nacionalista árnyalatra példa az a felhívás, amelyben először a pártok felszámolását és tagságuk munkára fogását követelték, a második pontban a románok diktatúráját proklamálták, és csak harmadik pontként sorolták elő a zsidók „*karmainak és minket szívó szívókéjüknek*” a levágását; majd a negyedik követelés az uzorások igába fogása és a sikkasztók karóba húzása, az ötödik az összes kávéházi és klubokba járó lusta munkába küldése volt. Ezután jöttek a további követelések: bec sületes reformok, mint Olaszországban és Szerbiában, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvrák helyzetének jobbítása és végül „*igazság minden románnak az ő országában*”.⁵³

A besszarábiai nagy felvonulás betiltásába még az is belejátszhatott, ami 1930-ban Máramarosban történt, éspedig Borsán. Itt ugyanis július elején hatalmas tűzvész tört ki, és számos zsidó, valamint néhány román és magyar lakos háza leégett. A nagyváradi 1927-es diákzavargás után, ez – a borsai gyűjtogatás – volt az utolsó antiszemita tömegakció. Ezek után az egyéni terrorcselekmények következtek. A forró hangulatban egy macedóniai származású ifjú, Gheorghe Beza az agrárminisztert lőtte meg többször is, mert véleménye szerint a macedo-románokkal szemben a dobrugeai bolgároknak kedvezett. Beza kapcsolatban állt Codreanuval, de tagadta, hogy ő bujtotta volna fel, aki viszont így elvállalhatta a védőügyvéd szerepét, és aki nemcsak amiatt volt felháborodva, hogy a sajtó merénylővel való cinkossággal vádolta, hanem főleg azért, mert időközben a tervezett nagy besszarábiai menet betiltották. A fejleményekre válaszul Codreanu kiáltványaiban harcra hívott, és bukaresti nagygyűlésre a lélekmérgező sajtó és a politikuskodás, a politizáló világ ellen, elsősorban a világháborúban elesett harcosokat szólítva meg: hadd „*remegjenek az imbecillisek*”.⁵⁴ Remegtek is – azok is, akik nem voltak azok, és akik valóban megütötték az imbecillitás mércéjét.

Amikor néhány év múlva egy cionista újságíró Máramaroszigeten felkereste Vaida egykori kabinetfőnökét, Tászláuanut, a meglátogatott politikus a szállodában revolverrel fogadta, mert félt a gárdistáktól. És okkal félhetett, mert éppen nemzeti gárda néven készült új pártot alapítani, és nem is tagadta: „*Az én politikai alakulatomat azok a célok vezérlik, amelyeket megalakulásakor az egykori Vasgárda tűzött maga elé. Ugyanis tudnia kell, hogy a Vasgárdát én teremtettem meg Vaida Sándor személyes használatára... Azt akartam, hogy egy mindenre elszánt, nemzeti érzésektől fűtött ifjabból álló légió szegődjön a románság igaz*

ügyének szolgálatába! De a Vasgárda letért arról az útról, amelyen elindítottam... Codreanu szervezete ma nem egyéb, mint a tisztességes románok kiirtására alakult bünszervezet.” Ez a szervezet a szabadkőművesek malmára hajtja a vizet, kompromittálja „az igazi nacionalizmust”. „Azonban, ha továbbra is hívek maradtak volna Vaida tanításához, ma talán kormányon lehetnének. Ehhez viszont nem jó keresztényeket és jó románokat kellett volna meggyilkolniuk, hanem azokat a szélhámos zsidókat és a többi idegent, akik állandóan szipolyozzák a románságot.” A nemzeti gárdista – mint vallotta – nem ellensége a zsidóknak és a kisebbségeknek, de ezeknek „asszimilálódniuk elkerülhetetlenül szükséges”, vegyes házasságok révén; továbbá a kisebbségi iskolákat, kultúrintézményeket be kell zárni, az idegeket ki kell utasítani, a legnagyobb terror árán is. „Akik pedig ellenszegülnek ennek az asszimilációnak, agyon kell lőni őket!”⁵⁵

De térjünk vissza az 1930-as évek elejének fejleményeihez. Még 1930 nyarán Bukovinában egész sor zsidóellenes atrocitásra került sor. És lassan nyílt titok lett mindaz, ami a kulisszák mögött történt. Tászláuanu nem tagadta: főnöke, Vaida Voevod „csak azért paklizott és parolázott az antisszemita izgatókkal, hogy lecsillapítsa, megpuhítsa, leszerelje őket”.⁵⁶ A parasztpárti kormány új belügyminisztere, Ion Mihalache elődjétől eltérően viszont már nem akarta diverzióként használni a mozgalmat: Codreanut és jó néhány társát még a nyáron letartóztatták, és több olyan macedo-román fiatalt is, akikkel a Kapitány aztán a börtönben köthetett életre szóló fegyverbarátságot. A vád izgatás és államcsíny előkészítése volt. De a történet bonyolultabb volt ennél. Tászláuanu ugyanis azt is elfecsegte, hogy a vasgárdisták alkotmányában van egy pont, amely szerint ha valakit letartóztatnak, a többieknek ki kell szabadítaniuk, ha kell, fegyverrel is. A politikus azért akart beszélni a letartóztatott Codreanuval, mert a gárdistákat lecsillapító rendeletet kívánt tőle, attól félve, hogy Vaida Voevodot és Iuniant lelövik. Bár őt nem engedték a fogolyhoz, a börtönigazgató beszélt Codreanuval, aki erre kiadta a nyugalomra intő rendeletet.⁵⁷ Végül az ügy – a forró nyár végén – felmentéssel ért véget, mert a bírósági ítélet szerint Codreanu, amikor halállal fenyegette az újságírókat, csak polemizált, és közvetlenül nem hívott fel erőszakra,⁵⁸ a legionárius vádlottak pedig csak az ifjúság moráljának színvonalát akarták megemelni.⁵⁹

Így november elején már Codreanu felavathatta a Vasgárda székhelyét, és elmondhatta, hogy a Gárda a vitézek társulása, akik ellenségeikkel szemben is lojálisak, mert szemükbe is megmondják az igazat; a gárdisták egyenruhájának zöld színe az életet jelképezi, a veszélyben lévő ősi földet, azt, hogy a románnak gazdának kell lennie saját hazájában, és fegyverkeznie kell, amikor mindenki fegyverkezik. Hogy minderre kivel készült szövetkezni, azt dolgozószobájának képei pontosan jelezték: Károly király, Mussolini, Hitler.⁶⁰ A királynak pedig egyelőre még talán tetszhetett a tekintélyuralomra szólító vasgárdista toborzó plakát: „Föl tehát Románia igazi románsága, indulj útnak, és szabadítsd meg az országot a politikai pártoktól, mert most nem párturalomra, hanem arra az erős karra, arra a világitó fényre van szükség, amelynek engedelmeskedik s amelyet szívósen követ minden román lélek. Jöjjetek, kereskedők, iparosok, intellektuelek és munkások, s iratkozzatok be önkéntesnek a Vasgárda zászlói alá.”⁶¹

A borsaiak pere

Ezenközben Codreanu nyugodtan működhetett védőügyvédként társaival Szatmárnémetiben, a borsai zsidóellenes zavargásokkal vádoltak perében. Annál is inkább, mert a besszarábiai nagy felvonulás betiltását elmarasztaló kiáltványában azzal fenyegette meg a „Sárindar (utcai) urakat”, mármint az úgynevezett zsidó lapok munkatársait, hogy

„talán azt akarjátok, hogy a román lelket felsebző állandó inzultusok miatt egy jó napon a máramarosi fellázadt szentek élén lássatok? Tudjátok meg, hogy akkor ütött az utolsó órátok, és végeitek van”.⁶² De milyenek is voltak azok a máramarosi szentek?

A Vasgárdáról szóló szakirodalom éppen csak érinti a borsai esetet, pedig ez a legionárius vezetés számára jelentős fejlemény és keserű lecke volt, még akkor is, ha győzelemként könyvelték el a végkifejletet. Július elején, a „*fekete pénteken*” Borsa néhány zsidók lakta háza kigyulladt, és 128 ház porig égett, túlnyomó többségükben zsidók házai. Máig sem tudni pontosan, hogy miként lobbantak fel a lángok.⁶³ Akkor sem sikerült kinyomozni, amikor még voltak nyomok. Talán nem is nagyon akarták az illetékesek tovább gerjeszteni az ügyet: az ügyészség a gyűjtogatás miatt nem is emelt vádat, bár gyanús lehetett, hogy egymástól távol lévő házakban szinte egyszerre ütött ki a tűz. Igaz, erről a cionista magyar lap, az *Új Kelet* írt, de ezt a lapot a prefektus már korábban rémhírterjesztéssel vádolta.⁶⁴ Pedig a lap csak arról tudósított, hogy a moldvai agitátor – akiről majd a továbbiakban lesz szó – a görög katolikus papnak egy levélben kifejtette azt a tervet, amely szerint „*egy előre megbeszélt időpontban a vérszövetség tagjainak fel kell gyűjtaniuk Máramaros zsidó lakta falvait. A terv szerint a gyűjtogatás Borsán veszi kezdetét*”.⁶⁵ Hogy hogyan is szólt pontosan a levél, nem tudni, de beigazolódta a „rémhírek”. Testi sértés, erőszak vádjával 83 embert – köztük 18 zsidót – ültettek a vádlottak padjára. És a per folyamán megelevenedett a rémtörténet. A polgári és demokratikus sajtó zsidóellenes gyűjtogatás akcióról írt, Codreanu „*infernális*” zsidó praktikáról – szerinte a zsidók gyűjtották fel a falut (és főleg magukat), mert felismerték „*a román nemzeti újjászületés veszélyét*”, hogy aztán a pogromhangulatra hivatkozva, kemény fellépést követeljenek a románok ellen.⁶⁶

A leghitelesebb tanúságot maga a gyűjtogatással vádolt ortodox pap tette emlékirataiban, aki még Borsa nevét is felvette: ő Ion Dumitrescu-Borşa, aki az eset után Codreanu titkárává szegődött. Aztán 1947-től tizenöt évet töltött börtönben, majd megírta emlékiratait. Miután ez megjelent, akadt régi legionárius, aki azzal vádolta, hogy a Securitaténak dolgozott, és egyébként részeges, kujon, hazug, intrikus, stréber, rágalmazó, gyáva stb. volt; mire természetesen akadt olyan szimpatizáns, aki megvédte. Akárhogy is, emlékiratai önmagukért beszélnek: egy tükördarabot alkotnak, amelyben sok mindent meg lehet látni, a repedéseken keresztül pedig még az események mögöttesébe is bepillantást nyerhetünk. Tegyük egyszerűen zárójelbe az elbeszélés tükrén az ilyen történeteket! Így is szomorú a történet, bár egy-egy komikus mozzanattal. Már az is kissé komikus, ahogy Ion pap Borsára érkezett, és a helyi szerzetes rögtön frizőrhöz küldte, hogy hosszú haját és szakállát vágassa le, ne járjon papi köntösében, csak mise alkalmával, mert különben zsidónak nézik. Ő pedig még Máramarosszigeten a kaftános zsidókat nézte szerzeteseknek. Borsán hamar megtudta, hogy a község lakosai közül huszonnégyezer román, négyezer zsidó, kétezer magyar, ezer német, továbbá megtudta azt is, hogy a zsidók mindenre rátették a kezüket, ugyanakkor minden házban van egy titkos kocsmá (tehát a pálinkafőzésen osztoztak), továbbá egyetlen orvos működik, a zsidó orvos (ha nem lett volna zsidó, orvos sem lett volna). A papok – főleg a görög katolikusok – a gyászmiséért olyan sok pénzt kértek, hogy a híveknek az uzsorásoktól kellett kölcsönkérniük (akik nyilván szintén zsidók voltak – és milyen baj lett volna, ha nem lettek volna, hiszen az elhalálozottak lelki üdvösségéről volt szó, valamint a papi jövedelmekről). Még szerencse, hogy akadt egy bíró, aki (csak) megbüntette az uzsorásokat, (mert ha kiirtotta volna őket, akkor kénytelenek lettek volna a keresztények az uzsorásokodás bűnébe esni). Mindenesetre Ion pap hívei (és saját) érdekében két kocsmát és egy

boltot nyitott, megtanította őket, hogy miként számítsák ki a nyereséget, és olyan sikerrel tette ezt, hogy a görög katolikusok kezdtek visszatérni az ortodoxiára. Közben mély barátságokat kötött azokkal, akikkel együtt jártak halászni, sőt még zsidó barátokra is szert tett, és azzal is megbarátkozott, aki zsidó kereskedőket rabolt ki, amíg le nem csukták.

Talán még így is jól meglették volna valamennyien, ha nem érkezett volna Moldvából egy ifjú (diák, tanító, újságíró, szerkesztő – ahogy magát megnevezte, és ahogy őt mások –, bár úgy tűnik, nem volt foglalkozása az agitáción kívül). Az ifjú történelmet kezdett tanítani, és miután előadást tartott a román nép eredetéről, napirendre tűzte az antiszemitizmus kérdését, mire a jelen lévő zsidók dorongokkal támadtak rá és román közönségére, de a csendőrök megmentették az – ártatlannak beállított – „tanítót”. Ez mélyen elkésérítette Ion papot, aki összefogott a görög katolikus pappal és a tanítóval, hogy lemassák a gyalázatot.⁶⁷ Az esetről a katonai ügyészség is jelentett. Ebben a jelentésben szó sincs antiszemitizmusról, csak azt tudjuk meg, hogy a tanító márciusban engedélyt kapott az előadásra, és ennek hírére a zsidók betörték az iskola ablakait, majd a csendőrök a templomba kísérték a tanítót és a románokat, hogy itt fejezze be az előadást. Aztán májusban újra előadást szerveztek, ami után „*kisebb törvénysértéseket követtek el a zsidók ellen*”, akik erre kihívták a csendőröket, a románok pedig a görög katolikus templomban gyűltek össze a tanító védelmére. Később a zsidó negyedben akartak tüntetni, ha pedig a csendőrség közeledett, félreverték a harangokat. Végül sikerült vizsgálatot indítani ama zsidók ellen, akik még márciusban az iskola elhagyására kényszerítették a tanítót, ugyanakkor vizsgálat indult a két pap és a tanító ellen is, mert megverték két zsidót, és többnek a házába is behatoltak.⁶⁸ Ion pap erre már nem is emlékezett, mert mély elégtétellel töltötte el, hogy híveivel hazafias énekeket énekelve fel és alá vonultak Borsa községében, mire a zsidók elrejtettek, és akik fegyverrel akartak rájuk támadni, azokat lefegyverezték. Ezek után mélyen elkésérítette őket a zsidó sajtó vádaskodása. Kénytelenek voltak szövetséges után nézni.

A tanító kapcsolatban állt Codreanuval, és Ion papnak adott is néhány kiáltványt, amiből ő, mint megvallotta: „*majdnem semmit sem értettem. Valami misztikus, titokzatos dolog volt, a Mihály Arkangyal név, a Vasgárda; komolytalannak tűnt az egész, a mindent megkaparintó zsidók elleni harc kivételével*”.⁶⁹ Végül is a két pap egy paraszt társaságában felkerekedett, és kétheti szekerezés után megérkezett Codreanuhoz. Egymásra találtak a Kapitánnyal, egybeolvadtak a nép sorsa iránti részvételben – és a zsidógyűlöletben. A papok elmondták, hogy megszakad a szívük a nép sanyarú sorsa miatt, a Kapitány pedig kijelölte az irányt: „*Az egyetlen megoldás, amit látok, hogy szervezzük meg a parasztokat, és igyekezzünk moráljukat felemelni. Tudják meg, hogy nem egyedül harcolnak, mert mi támogatjuk őket, harcolunk értük, és sorsuk a mi győzelmiünktől függ.*”⁷⁰ Ion pap szellemileg is feltöltekelt, mert megkapta az EGY MEGKERESZTELKEDETT ZSIDÓ GYÓNÁSA című művet a rituális gyilkosságokról. Ebből ihletet merített a zsidókérdés „békés és törvényes” megoldását felvető beszédeihez. A papi tanításokon kívül az is emelhetette egyes borsai harcosok harci kedvét, hogy a moldvai diákról „*a nők elterjesztették, hogy ő maga Károly király*”.

Aztán megérkeztek Codreanu küldöttei is. És július elején fellobbant a tűz. Ion pap szerint a zsidó orvos cselédje égő gyertyával ment fel a padlásra, és a cseléd óvatlansága lett volna az oka a tűzvésznek. A görög katolikus pap éppen misézett, amikor a görögkeleti (Ion) tudatta vele, hogy mi történt, mire az oltár előtt térdre esett, és így fohászzkodott: „*Add, Uram, hogy a zsidók is égjenek le!*” Száznegyven zsidó és hét keresztény

ház lett a lángok martaléka, de az emlékező Ion pap szomorúságára, a zsidók mind biztosítva voltak, és – állítólag – még a Királyi Ház is félmillió lejjel segítette őket, sőt a király zsidó származású élettársa is (ami nem valószínű, mert nem izgatta őt a zsidók sorsa). Aztán nemcsak a gyanúsított papokat tartóztatták le, hanem két hétre Codreanu is, mert megfenyegette a zsidó sajtót azzal, hogy a máramarosi szentek élén megjelenik, és akkor üt az utolsó órájuk.⁷¹ A per „a zsidókérdés pere” lett – hangsúlyozta emlékirataiban Ion pap.⁷² És valóban az lett. Nem véletlen, hogy Codreanu önéletírásában nem részletezte a fejleményeket, bár jelezte, hogy ötven paraszt és húsz zsidó került a vádlottak padjára, továbbá, hogy ő volt a védő három társával együtt, és azt is, hogy nyolc napon belül megszületett az ítélet.⁷³

A visszatekintő szem előtt az, amit a védelem elmondott, olykor még kompromittálóbb, mint a vád. Lapozzuk fel a legjelentősebb erdélyi magyar napilapot, a Magyar Párt lapját, a *Keleti Újságot* és mellette a magyar cionista *Új Keletet* is. Elég néhány mozzanat a moldvai diák vallomásából. „Az antiszemitizmust szüleimtől örököltem, de sohasem léptem fel provokálólag, mert olyan a lelkem, hogy csak a provokációra válaszolok hasonló gesztussal” – mondta, és elmesélte, hogy amikor Borsáról elment, hallotta, hogy a zsidók azt mondják, regáti antiszemita többet nem teszi be a lábát. Ezt nem tűrhette, ezért május 10-re gyűlésbe hívta a népet, az úton beszédeket tartott, ilyesmiket: „Azt mondtam, hogy törvényes úton harcolni kell azért, hogy Romániában a hivatalokban csak románok legyenek. [...] Máramarosban minden kocsma zsidók kezében van, és így tönkreteszik a népet.” Egyébként pedig a zsidók többsége kommunista. A diák nem tagadta: verekedett is. De aztán: „Három nap és három éjjel imádkoztunk a falusiak kérésére, hogy az Isten szabadítsa meg őket a zsidóktól. [...] Nemzeti célokért dolgoztam, és ezért csak dicséretet érdemlek.” Levelet írt a görög katolikus papnak, amelyben jelezte, hogy „abban a pillanatban, amikor megkapják a jelet, megszállják a vasutakat és a középületeket”. Ez a levél magánlevél volt, nem fedte a Légió intencióját, mert „a légió csak törvényes úton küzd, s őt e levélért Zelea Codreanu szigorúan megdorgálta”. Ezek után a görög katolikus pap elmesélte, hogy tizennégyezer híve van a Légiónak Borsán, „csak azért nem alkalmaztunk erőszakot a zsidókkal és a hatóságokkal szemben, mert az asszonyok könyörögtek”.⁷⁴

Moța, az egyik védőügyvéd ezek után úgy érezte, hogy a másik oldal bizonyos atmoszférát akar teremteni, ezért „mi is kérni fogjuk, hogy terjesszék be a máramarosi törvényesekről azokat az aktákat, amelyek a zsidók rituális gyilkosságaira, csalásaira, csempészkedéseire és uzoráskodásaira vonatkoznak”. Végül ő maga is olyan „materialista” magyarázathoz lyukadt ki, amilyenért – láttuk – megróttta „a zseniális” Cuzát: „A zsidóknak jobb a helyzetük, örök minden, a románok szegények.” Codreanu pedig „egy fekete zablépényt mutat fel, és megkérdi a tanútól, igaz-e, hogy ilyent eszik a máramarosi nép”. A tanú, a borsai iskola igazgatónőjének válasza: „Ilyent és még rosszabbat is. A zsidók egy része jó módon van, és fehér kenyeret eszik, a többiek azonban együtt szenvednek a románokkal.” A vagyonmegosztásról is módosult a kép, amikor Codreanu az adóvégrehajtóból kiszedte, hogy a fatelepek közül egy román és hét zsidó kézben van, és tizennyolc zsidó kocsmá mellett hét román működik. Azt pedig „nagy derűtség” fogadta, amikor Moța kérdésére, hogy kié a szomszédos nagy hegy, egy öreg román elmondta, hogy Juga prefektusé és egy zsidóé.⁷⁵ Aztán az is kiderült, hogy valóban magas kamattal lehetett kölcsönt szerezni: negyven százalék fölé is ment, de a bankok sem voltak olcsóbbak. Amikor a jegyző azt vallotta, hogy hallotta, a román lakosság felgyújtja a falut, Moța kifakadt: „Ez okozta az egész pert” – és a vallomás visszavonásával a pernek is véget akart vetni, de hiába. Amikor pedig Codreanu megkérdezett egy román tanút, hogy a zsidók is ilyen rossz helyzetben

vannak-e, mint a románok, a válasz ez volt: „*A mai viszonyok között mindnyájan szenvedünk, de különösen nekünk, románoknak nehéz a sorsunk.*” Így az eredmény csak az lett, hogy a moldvai diák fellépéséig nem került sor interetnikus konfliktusra.⁷⁶ A per viszont akkor lett egyre kínosabb, amikor zsidó tanúk arról vallottak, hogy a moldvai diák verekedett, Ion pap pedig arra biztatott, hogy „*lőjön bele a zsidóba*”. Sőt, egy román tanú elbeszélte, hogy a tűzvész után befogadott egy zsidó asszonyt, mire „*Dumitrescu lelkész megszidta, egy kést vett elő, és arra akarta rábírní, hogy vezesse őt a zsidó asszonyhoz*”. A pap erre azzal védekezett, hogy a kést csak azért vette elő, mert a tanú nagyon ideges volt, de nem akarta bántani.⁷⁷ Bár a perről szóló tudósításból valóban kiderült, hogy a háttérben a nagy gazdasági nyomorúság áll, egyre durvább mozzanatok kerültek napvilágra. Ion pap és a diák egy zsidó tanút az ágyból ráncigált ki, a pap aztán revolverrel kényszerítette, hogy menjen be a Visó vizébe, merüljön alá – így keresztelték meg, és megüzenték vele a zsidóknak, hogy távozzanak. Egy másikkal is hasonlóképpen bántak, és közben keresztet vetettek rá, megkérdezve, mi akar lenni: ortodox vagy görög katolikus – magukat pedig keresztapáknak nevezték. Közben olyasmiket is elmondtak a román tanúk, hogy a román tanítónak éjszakánként bujkálnia kellett a zsidók elől, a zsidók ugyanis háromszázezer lejt tűztek ki a moldvai diák fejére.⁷⁸ Hogy igaz volt-e vagy sem, nem derült ki, de hogy ilyesmiket mondhattak, az okkal feltételezhető, ismerve a fasiszta humor dialektikáját. A sajtó pedig terjesztette ezt a „humort”, ahogy tehette. Igaz, a magyar lapok tudósítóit időnként kitiltották a teremből. A per végén ugyanakkor nyugodtan lehetett már mindent mondani. Ion pap, amikor tagadta, hogy embereket bántalmazott, büszkén jelenthette ki: „*Nem igaz, hogy megpofoztam azt a zsidót, de sajnálom, hogy nem tettem meg.*”⁷⁹

Ha nem mondanak is egymásnak ellent, de a perről szóló tudósítások egyazon mozzanatot is más- és másképpen tárják az olvasók elé. Az *Új Kelet* komorabb, részletesebb. Például: „*Codreanu fekete kenyere nem tévesztette el hatását a hallgatóság előtt, akik nem tudják, hogy – a végrehajtó jelentésével ellentétben – a borsai zsidók nyolcvan százaléka a román paraszttal egyforma sorban él.*”⁸⁰ A *Keleti Újság* a per végéről már nagyon röviden adott hírt, míg az *Új Kelet* hosszan mutatta be az ügyész beszédét, amely a nép nyomoráról, a román paraszt jószágáról, majd Codreanu lepényéről szólt, aminek láttán „*még annak is összefacsarodott a szíve, aki vasból van*”. Az ügyész a „*poétalelkű, idealista*” moldvai agitátornak és a papoknak is a megbüntetését kérte, de egyben három évet a zsidó vádlotaknak is. A végkifejlet az igazságszolgáltatás karikatúrája. A fő védő, a kolozsvári Ion Cătuneanu, a római jog professzora deklarálta, hogy nemzeti per folyik, amelyben két nép harcol egymással. Ezután hosszan idézett a CIÓN BÖLCSEINEK JEGYZŐKÖNYVÉ-ből, majd rengeteg statisztikai adatot sorolt fel, és visszatért oda, ahonnan elindult.⁸¹ Éjfélkor Codreanu röviden szólt: „*Nem gyűlölök senkit, csak a fajtámat szeretem, azt a szegény népet, akin mindenki keresett. Csak fajtámnak az élethez való jogát kérem. Mert ennyi, azt hiszem, neki is jár.*” Ehhez már senkinek sem volt megjegyzése.⁸² Érdekes, hogy Ion pap másra emlékezett ebből a rövid beszédből, arra, hogy Codreanu olyasmivel fenyegette meg a fenyegetőző sajtót, hogy szét kell zúzni a kígyók fejét, és elszavalta Aron Cotruș átközlését. De hát annyi mindent mondtak, hogy ki tudná fejben tartani. A lényeg az – mint a *Brassói Lapok* elemzője írta –, hogy: „*most fel sem tűnik, hogy Zelea Codreanu bírák, ügyész, hallgatóság jelenlétében kimondja: Ki akarjuk űzni az országból a zsidókat, mert ők az okai minden nyomorúságunknak.*”⁸³ Öt percre vonult vissza a bíróság, és már meg is lett az egyhangú felmentés⁸⁴ – csak a moldvai agitátor kapott ötezer lejes büntetést testi sérülésért. Ezek után „*a karzatról virágosóval árasztották el a nagy per szereplőit.*”⁸⁵

A perről szóló tudósításokban mindenki megtalálta azt, amivel egyetértett, ami megbotránkoztatta és amit kárhoztatott. Minden hír izgatott: részben fokozta az antiszemitizmust, részben nevetségessé tette – kinek-kinek a maga mértéke szerint. A komolytalan mozzanatokban is gazdag elbeszélés véres komolysággal jelzi a mozgalom térhódításának újját-módját, azt, hogy a zsidóellenességgel miként lehetett mozgósítani és teret hódítani. Az antiszemita gaztettekkel azt a látszatot teremtették meg, hogy nem az állami alkotmányos berendezkedést támadják – miközben azt tették –, és amiben ráadásul a független igazságszolgáltatás elfogultságára számíthattak. Amikor a tűzvész után Schön Dezső a csendőrkapitánnyal felkereste a görög katolikus papot, az, kezét a mellén függő papi keresztre téve, így intette a csendőrkapitányt, *„Vedd tudomásul, ha bármelyikünkhez hozzá mersz nyúlni, agyonverünk. Emlékezzél, hogy mi agyonlőttük a jasi rendőrprefektust, agyonlőttük David Falikot, és senkinek nem történt baja. Te is ezek sorára akarsz jutni?”*⁸⁶

A taktika azonban nem minden esetben vált be. Borsán teret hódított a mozgalom, a régióban, Máramarosban mégsem kapott erőre.⁸⁷ Elpártolt a görög katolikus pap – aki a per végén Codreanu kebelén sírta ki magát – és a királyt játszó moldvai diák: mindketten átálltak a parasztpártiakhoz. És valamit elmondhattak, amit nyilvánosan tagadtak, mert 1936-ban a parasztpárti vezető, Ion Mihalache arról szólt a parasztpárti fiatalságnak, hogy Borsát az antiszemita égették le.⁸⁸ A diákot megvették – emlékezett Ion pap, aki nemsokára kivívta a Betyár popa (Popa Haiduc) ragadványnevet,⁸⁹ bár igazában semmi betyárosat nem cselekedett, hacsak azt nem, hogy kedvelte a betyárlakomákat (sült báránnyal és borral), és hacsak valóban nem ő gyűjtötte fel Borsát. A köztudatban viszont gyűjtogatóként élt, nevével is némileg erre emlékeztetett. A borsai Ion pap névrokona, aki maga is agitált Borsán, az ifjú C. Dumitrescu-Zăpadă viszont valódi betyáros tette lobbant. Úgy elkeseredett *„a zsidó sajtó hazugságai miatt”*, hogy Bukarestben se szó, se beszéd le akarta lőni az egyik szerkesztőt, de revolvere csődöt mondott. Az ő védelmét is Codreanu vállalta,⁹⁰ aki tagadta, hogy ő biztatta volna.⁹¹

A legionárius vezetők számára azonban kiderült, hogy a tömegakciós botrányoktól tanácsosabb óvakodni, és a nyilvánosság sem hozott a konyhára. Nem véletlen, hogy Moța legszívesebben véget vetett volna a borsai pernek, Codreanu pedig önéletrírásiában erről nem is írt; igaz, viszont annál jobban szidalmazta a szerinte rágalmozó zsidó – valójában a demokratikus – sajtót. Így a Kapitány nem is volt hajlandó szóban, hanem csak írásban nyilatkozni, mondván, hogy az újságírók elferdítik mondanivalóját. Később a *Brassói Lapok* riportere újra felidézte az esetet, és idézett az írásbeli válaszból is, a következőt: *„Ameddig a maramuresi románok összeszáradt zabkenyeret esznek, addig ebben az országban nincs hely más náció számára.”* A nyilatkozatot Moța lefordította Codreanunak, aki ezután átszólt az újságírói asztalhoz: *„Tisztességes volt...”* Viszont később védőbeszédében megtámadta a kisebbségi sajtót, hogy *„elferdítette az esetet, és okatlanul riasztotta a közvéleményt. Úgy látszik – hangsúlyozta a riportert –, más a magánvélemény és más a szónoklat”*.⁹² De mi lehetett a borsai hétköznapi valósága?

A borsai antiszemita erőszakcselekmények valóságát az ügyészi vizsgálódások is megerősítették.⁹³ A Vasgárda válaszát a sajtónak a Kapitány-mitosz egyik kialakítója, Ion Banea adta meg, amikor brosúrájában kifejtette, hogy *„a román nem »a gazdasági helyzet« miatt lázad”*, hanem azért, mert a zsidók túl sokan vannak, megkaparintják az erdőket és a létforrásokat, és uzsoráskodnak.⁹⁴ A per az ilyen helyzetjellemzésekre más fényt vetett. A valódi helyzetről nincs korszerű képünk. Az 1870-es országismertető irodalom a maga idejében még valóban az volt,⁹⁵ a két világháború közötti írások szegé-

nyesek. Az persze kiderül, hogy a régi román nemesi birtokos családok birtokai sem voltak jelentéktelenek,⁹⁶ de a román publicisták a román nyomort ecsetelik, miközben írásaikban azért felsejlik valamiféle folkloridill is. A cionista Schön Dezső szociográfiai írásait is ez a kettősség – nyomor és idill – jellemzi. *„Sokszor hívtam fel a figyelmet az elkallódott és elsodort maramuresi zsidóság életére, sokszor tártam fel ezt a minden emberi képzeletet felülmúló tragédiát. Ki jött menteni? Hol a megoldás? | Belenézek a jegyzeteimbe, bámulom az első órák »anyag«-át, összeszorul a torkom, minden erő elhagyja tagjaim, üres, rossz érzés kúszik fel a gyomromba. | Keresem az összefüggéseket. Miért van ez így? Mi az, hogy logika, emberi jogok, demokrácia, európai nézőpontok...? Erőt vesz rajtam az irtózat és a szégyenkezés. Lenyelem kitörő mondataimat.”*⁹⁷ Viszont a vigasz a haszid világ, amely ellenállt minden modernizációnak, állami beavatkozásnak, és a hagyományörzés büszkeségének tudatával tölthetett el. Meg lehetett találni ezt is. *„A borsai zsidók – emlékezik a máramarosi világot feltáró Schön Dezső – sok tekintetben elütöttek a többitől. A darabka földhöz, az erdőhöz görcsösen ragaszkodtak. Igazi parasztok voltak, saját kezükkel művelték meg a földet.”* Ami a fakitermelést illeti: *„A román ledöntötte a fát, és levontatta a rönköt, a zsidó feldolgozta és eladta a deszkát. Közös kockázat, közös haszon. Megélt belőle az egyik is, a másik is.”*⁹⁸ Az antiszemita agitációval ezt a világot is fel akarták számolni. Ugyanakkor a kormányzat a zsidó modernizációs kezdeményezéseket sem nézte jó szemmel, betiltotta az ICA nevű zsidó kolonizációs társaság munkáját, holott ennek az emberei hozták az első *„basarabiai fajjuhokat”*, és a tejgazdaságot is új alapra helyezték.⁹⁹ A *Brassói Lapok* elemzője szerint a szatmárnémeti tárgyaláson az első napokban még lehetett látni, hogy a parasztok „fesztelenül” beszélgettek zsidó falubelijükkel. *„De ma már sietve hagyja félbe a zsidóval való beszélgetést a borsai paraszt, ha pillantása találkozik papjának tekintetével.”*¹⁰⁰

A budapesti *Reggeli Újság* bukaresti tudósítója rögtön a borsai tűzvész után – melyet a moldvai diák agitációjának tudott be – a liberálisokat vádolta az antiszemita izgatással: így akarják a Nemzeti Parasztpárt kormányát diszkreditálni, mert ez, félve népszerűsége elvesztésétől, nem mer fellépni. Viszont az antiszemita zavargások eltűrése miatt a nemzetközi pénzpiacon sem juthatnak kölcsönhöz, ezért Brätianuék antiszemita izgatói faluról falura járva kamatellenes ligát szerveznek – a népgyűlések pedig antiszemita zavargásokhoz vezetnek. Moldvában ugyanakkor nem agitálnak, mert *„jól tudják, hogy a zsidók ellen kitört népharag rajtuk, a bojárakon, a román földesurakon folytatódik”*. Hadd járjanak Bukovinában és Máramarosban a fehér lovas diákok, *„mert a báró Caprikat, Hurmuzakikat, Vaszilkokat és más földesurakat, ha fajilag románok is, nem tartják maguk közül valónak, úgyannyira elnémetesedtek az osztrák uralom alatt. Ugyanígy vannak Máramarosban is a Pap Simonokkal, Mihályiakkal, Rednikekkel, Jugákkal és a többi magyar levegőben felnőtt földesúrral”*. Azt pedig nem bánják, ha a zsidók után ezekre csapnak le a parasztok.¹⁰¹

Mindezek persze spekulációk voltak egy olyan világban, amelyben mindig mindenki mindenkől a maga tőkéjét próbálta gyarapítani. Banea büszkén hirdette, hogy Codreanu megadta a jelet a felszabadító harcra, és *„az Arkangyal lángpallosával világítja meg nekünk az utat”* – a győzelem felé.¹⁰² A *Brassói Lapok* viszont Vaida Voevod belügyminiszter *„falstaffi humoráról”* értekezett, és főleg kabinetfőnökéről, aki *„csak azért paklizott és parolázott az antiszemita izgatókkal, hogy lecsillapítsa, megpuhítsa, leszerelje őket”*.¹⁰³ Így a végkövetkeztetés: valójában Vaida Voevodnak kellene a vádlottak padján ülni.¹⁰⁴ A lap az ítéletet „salamoni bölcsességgel” jellemezte, de azért hozzátette, hogy az ítélkezők elítélték a *„kormányzati szellemet, mely nem vágja idején és erélyesen útját a közrend megzavarásának, másodszer azt a lehetetlen gazdasági nihilt, amelyből faji és vallási gyűlölködés oly gazdagon táplálkozik”*.¹⁰⁵

A borsai történet azt példázza, hogy a Vasgárda a helyi konfliktusokat miként próbálta mozgalommá integrálni,¹⁰⁶ ugyanakkor – és ez lehetett számára a nagy tanulság – vigyáznia kellett, hogy a helyi konfliktusok ne csapjanak át nyílt erőszakba. Később ki is derült: „*Maramuresben bent a megyében hálátlan dolog antiszemita politikát csinálni. [...] De kint az antiszemita fórumon annál komolyabb vesszőparipa volt Maramures – hiszen megvult a havasok ügye.*” Aztán az is kiderült, hogy csak a havasok tíz százaléka van zsidó kézben. Ami pedig magát a máramarosi román diákságot illeti, a jódi esperes fia szerint a máramarosi diákság nem szélsőjobboldali, hanem olyan beállítódású, amire az antiszemiták azt mondják „*nincs perspektívája*”.¹⁰⁷

A legionárius harcosok azt a tanulságot vonták le az 1930-as esztendőben történekből, hogy választások útján lehet és kell hatalomra törni:¹⁰⁸ a hatalomhoz a parlamenten keresztül vezet az út, miközben a parlamentáris demokráciát magát továbbra is élesen támadták. Annál is inkább, mert 1931. január elején az új belügyminiszter, Mihalache betiltotta a Vasgárdát és a Légiót, majd ennek vezetőit újra letartóztatták. Március végén viszont felmentették őket, és a „Corneliu Zelea Codreanu csoport” ismét indulhatott a választásokon.

Jegyzetek

1. Serge Moscovici: CHRONIQUE DES ANNÉES ÉGARÉES. Paris, 1997. 116.
2. Pierre Milza: LES FASCISMES. Paris, 1991. 241.
3. Angelo Tasca: NASCITA E AVVENTO DEL FASCISMO. [1938.] H. n. 1950. 7. Tasca leíró módszerének alapja az a tapasztalata, hogy szerinte nem egyszerűen fasizmusról, hanem fasizmusokról beszélhetünk. Munkája ma is élő, utóljára 2006-ban adták ki.
4. Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Cristian Troncotă, Dana Beldiman és Tiberiu Tănase (szerk.): IDEOLOGIE ȘI FORMATIUNI DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA, II. București, 2000. 192., ill. 218.
5. Ion Banea: CĂPTANUL Timișoara [1936], 1995. 112.
6. Iustin Ilieșu: VOM ÎNĂLȚA SPĂZURĂȚURI. *Pământul Strămoșesc*, 1927. 2. sz.
7. Corneliu Zelea Codreanu: PENTRU LEGIONARI. [Sibiu, 1936. 335.] Timișoara, 1993.
8. Corneliu Zelea Codreanu: CĂRTICĂ ȘEFULUI DE CUIB. München, 1987. [12. kiadás.] 95–107.
9. Nicu Iancu: SUB STEAGUL LUI CODREANU. Madrid, 1973.
10. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 336.
11. Petre Pandrea: GARDA DE FIER. București, 2001. 37.
12. Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Cristian Troncotă, Dana Beldiman és Tiberiu Tănase (szerk.): IDEOLOGIE ȘI FORMATIUNI DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA. 1931–1934. III. București, 2003. 93.
13. IDEOLOGIE, II. 196., 210.
14. Uo. 283.
15. Moscovici: CHRONIQUE, 116.
16. Codreanu: CĂRTICĂ, 24.
17. Ioan Scurtu (szerk.): TOTALITARISMUL DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA. ORIGINI, MANIFESTĂRI, EVOLUȚIE 1919–1927. [I.] București, 1996. 181–185., 245–250.
18. Vasile Coman: AMINTIRI LEGIONARE, I. 128. Cluj, Arhivele Naționale.
19. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 360.
20. Ion Dumitrescu-Boșsa: CAL TROIAN INTRA MURUS. București, 2002. 71.
21. IDEOLOGIE, II. 214–215.
22. Takács Ferenc: A MIHÁLY ARKANGYAL LÉGIÓ. Erdélyi Magyarok Tolna Megyei Közhasznú Egyesülete, 2012. 205–206.
23. Dumitrescu-Boșsa: CAL TROIAN, 143.
24. Vasile Marin: CREZ DE GENERATIE. București, 1937. 134.
25. Mikó Imre: HUSZONKÉT ÉV. Budapest, 1941. 31.
26. Vasile Coman: AMINTIRI LEGIONARE, I. 170–173.
27. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 363.
28. Bogdan Murgescu: ROMÂNIA ȘI EUROPA. Iași, 2010. 224–225.

29. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 71.
30. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 366.
31. Uo. 368–369.
32. Uo. 370–372.
33. Uo. 375.
34. IDEOLOGIE, II. 220–221.
35. Daniel Diaconu: REALTATEA UNUI MIT. CORNELIU ZELEA CODREANU. Piatra Neamţ, 2009. 245–246.
36. Nicholas M. Nagy-Talavera: THE GREEN SHIRTS AND THE OTHERS. Stanford, 1970. 247.
37. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 377–378.
38. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I. 37.
39. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I.
40. Uo. 14.
41. Uo. 16–18.
42. Uo. 28.
43. Uo. 32–33.
44. Uo. 37.
45. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 378.
46. Ion Banea: CĂPITANUL. Timişoara [1936], 1995. 76.
47. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I. 38.
48. Uo. 41.
49. Corneliu Zelea Codreanu: CIRCULĂRI SI MANIFESTE. München, 1981. 5–8.; Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 381–384.
50. Ezt 1944 augusztusa után nem volt tanácsos feszegetni, annál is kevésbé, mert – Maniuval ellentétben – Vaida maga is a Szovjetunióknak való behódolást választotta. Úgy érezte, hogy az biztonyságot nyújt, a kis gazdaságok életkép telenek, az államosítás új távlatokat biztosít, és mindenki, aki dolgozni akar az ország újjáépítésén, teret kap. Lásd erről: Arhivele Naţionale, Bucureşti, Fond Vaida Voevod, 282.: A. Vaida Voevod: ALTERNATIVA.
51. IDEOLOGIE, II. 195.
52. MOL, K 609. Lapkivágatok országok szerint csoportosítva, 81. cs. *Budapesti Híradó*, 1930. júl. 30.
53. IDEOLOGIE, II. 209., 217.
54. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 384.
55. Káhnán Kálmán: ÚJ ANTISZEMITIZMUST TALÁLT KI TÁZLAUANU, A „VASGÁRDA ATYJA”. *Új Kelet*, 1936. aug. 4. 181. sz.
56. VAIDA VOEVOVOD FALSTAFFI HUMORÁBÓL... *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
57. Farkas Aladár: HÁTBORZONGATÓ TÖRTÉNET A KÖZELMÚLTBÓL. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
58. IDEOLOGIE, II. 269–272.
59. Armin Heinen: LEGIUNEA „ARHANGELUL MIHAIL”. Bucureşti, 2006. 187.
60. IDEOLOGIE, II. 275–276.
61. ZELEA CODREANU SZATMÁRRÓL IS VIGYÁZ AZ EGÉSZ ORSZÁGRA. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 23. 260. sz.
62. Codreanu: CIRCULĂRI, 7.
63. Jellemző, hogy az anyagot jól ismerő Ioan Scurtu sem igazít el, és a legbővebben Codreanu önéletrészát idézi. (Studiu introductiv. IDEOLOGIE, II. 29.)
64. A ZSIDÓ BORSÁNAK EL KELL TŰNNIE A FÖLD SZÍNÉRŐL. *Új Kelet*, 1930. júl. 5. 147. sz.
65. A BORSAI KATASZTRÓFA OKAINAK NYOMÁBAN. *Új Kelet*, 1930. júl. 6. 148. sz.
66. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 380.
67. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 12–20.
68. IDEOLOGIE, II. 229–231.
69. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 21.
70. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 379–380.
71. Uo. 383–384.
72. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 32–39.
73. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 389–390.
74. A BORSAI NAGY PÖR. *Keleti Újság*, 1930. nov. 19. 257. sz.
75. A BORSAI NAGY PER MÁSODIK NAPJA. *Keleti Újság*, 1930. nov. 20. 258. sz.
76. A TANÚK SZERINT A BORSAI ROMÁNOK ÉS ZSIDÓK DANILA AGITÁCIÓJÁIG JÓ VISZONYBAN ÉLTEK. *Keleti Újság*, 1930. nov. 21. 259. sz.
77. A TANÚK VALLOMÁSÁBÓL MINDJOBBA KIDOMBORODIK A BORSAI TRAGÉDIA. *Keleti Újság*, 1930. nov. 22. 260. sz.
78. IZGALMAS TANÚKIHALLGATÁSOK. *Keleti Újság*, 1930. nov. 23. 261. sz.
79. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 24. 261. sz.
80. MEGKEZDTEK A TANÚKIHALLGATÁSOKAT A SZATMÁRI PERBEN. *Új Kelet*, 1930. nov. 20. 253. sz.
81. Schön Dezső: ELHANGZOTTAK A VÁD- ÉS VÉDBESZÉDEK A SZATMÁRI PERBEN. *Új Kelet*, 1930. nov. 23. 256. sz.
82. A SZATMÁRI ÍTÉLET. *Új Kelet*, 1930. nov. 24. 257. sz.
83. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
84. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 40–42.
85. ÍTÉLET A BORSAI PÖRBEN. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 26. 263. sz.

- 86.** A BORSAI KATASZTRÓFA OKAINAK NYOMÁBAN. *Új Kelet*, 1930. júl. 6. 148. sz.
- 87.** Eugen Weber: THE MEN OF THE ARCHANGEL. *Journal of Contemporary History*, 1966. 1. sz. 118.
- 88.** Cicerone Ionițoiu: VIATA POLITICĂ ȘI PROCESUL LUI IULIU MANIU. Editura Libra VOX, Fundației Hanns Seidel, é. n.
- 89.** Dumitrescu-Borșa: CAL TROIAN, 46–52.
- 90.** Uo. 43.
- 91.** Armin Heinen: LEGIUNEA, 185.
- 92.** Baradlai László: EGY RIPORTER JEGYZETEI. *Brassói Lapok*, 1937. márc. 28. 51. sz. 19.
- 93.** IDEOLOGIE, II. 245–249., 251–254.
- 94.** Uo. 288.
- 95.** Szilágyi István: MÁRAMAROS VÁRMEGYE EGYETEMES LEÍRÁSA. Budapest, 1876.
- 96.** Vasile Filipciuc: PROBLEMA MARAMUREȘEANĂ. Turda, 1923; Vasile Filipciuc: REFORMA AGRARĂ ÎN MARAMUREȘ. Turda, 1923; Ion L. Ciomac: PROBLEME ECONOMICE DIN MUNTII APUSENI ȘI AI MARAMUREȘULUI. Cluj, 1933; Teodor Bălașiu: STUDIUL STATISTIC. Cluj, 1933; Mihai Marina: MARAMUREȘUL. NECESITĂȚI ȘI REMEDII. Cluj, 1939; Al. Filipașcu: LE MARAMURES. Sibiu, 1944.
- 97.** Schön Dezső: A BORSAI ÜRES LAKÁSOK ÉS A TELE ZSIDÓ TEMETŐ. *Új Kelet*, 1936. szept. 17. 218. sz.
- 98.** Schön Dezső: AZ ÖRÖKSÉG. Tel-Aviv, 1960. 176–178.
- 99.** Schön Dezső: HOGYAN LÁTJA MARAMUREST EGY DEMOKRATA ROMÁN DIÁKVEZÉR? *Új Kelet*, 1937. jan. 23. 18. sz.
- 100.** Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
- 101.** MOL, K 609. 81. cs. *Reggeli Újság*, 1930. júl. 21.
- 102.** IDEOLOGIE, II. 292.
- 103.** *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
- 104.** Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
- 105.** ÍTÉLET A BORSAI PÖRBEN.
- 106.** Roland Clark: PRINTING A POGROM: VIOLENCE AND PRINT COMMUNITIES IN THE CASE OF CAPTAIN KELLER. In: M. Guggisberg and D. Weir (eds.): UNDERSTANDING VIOLENCE: CONTEXTS AND PORTRAYALS. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009. 133–147.
- 107.** Schön Dezső: HOGYAN LÁTJA MARAMUREST EGY DEMOKRATA ROMÁN DIÁKVEZÉR? *Új Kelet*, 1937. jan. 23. 18. sz.
- 108.** Armin Heinen: LEGIUNEA, 187.

Kőműves Klára

ÓPERENCIA

Egyre csak nyúlik az este, talán az Isten húzza szét, elpattan lassan a fény is az óra közepén. Már semmitől se félek, tudod, csak pár dolog nyomaszt, mintha nyújtanák a percet is, régen láttalak. Hiány-küldött gondolatok sétálgatnak bennem. Érted fájok, hogyha fájok, te vagy a keresztem. Talán nem is érted, mit beszélek, s hogy mért nem érted, az ma még titok, idegen e nyelv az ajkadon, csak akkor érted majd, ha rád is csókolom. Lefeküdtem, de mindhiába, lusta testem sosem volt enyém, még az anyám aggatta rám valamikor régen, valahol az élet elején. Bezzeg a tudatom mennyivel másabb, egy forintból csinál százat, álmokkal zsúfolja